

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN FORTEPİANO MUSİQİSİ VƏ İFAÇILIĞINDA ETÜD JANRI

İxtisas: 6213.01 – Musiqi sənəti

Elm sahəsi: Sənətşünaslıq

İddiaçı: **Gülnar Elçin qızı Mirzəyeva**

Fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının
“Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Afaq Adil qızı Rüstəмова

Rəsmi opponentlər: Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi
sənətşünaslıq doktoru, professor
Sevda Firuddin qızı Qurbanəliyeva

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elmira Pənah qızı Pənahova

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Züleyxa Rafiq qızı Abdulla

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının
nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

Xalq artisti, professor
Fərhad Şəmsi oğlu Bədəlbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Ramiz qızı Zöhrabova

Elmi seminarın sədri:

sənətşünaslıq doktoru, professor
İmruz Məmməd Sadıx qızı Əfəndiyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan musiqi incəsənətinin əsas qollarından birini təşkil edən fortepiano sənətinin inkişafı peşəkar ifaçılıq və bəstəkarlıq məktəbinin təşəkkülü ilə vəhdətdə baş tutmuşdur. Forteplano ifaçılığı sənəti bəstəkar yaradıcılığında bu alət üçün əsərlərin yazılması prosesindən bir qədər əvvəl başlamışdır. Tez bir zamanda fortepiano kübar təbəqənin sevimli musiqi alətinə çevrilmiş və cəmiyyətin mədəni həyatında mühüm yer tutmağa nail olmuşdur. Azərbaycan milli bəstəkarlıq məktəbinin formalaşması ilə bir çox musiqi janrları kimi, fortepiano üçün də əsərlər yaranmağa başlamış, tezliklə rəngarəng və müxtəlif məzmunlu əsərlərdən ibarət zəngin irs ərsəyə gəlmişdir.

Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano üçün yazılmış əsərlərindən ilk nümunələr Asəf Zeynallıya məxsus olmuş və onun yaradıcılıq irsi bu janr sahəsinin inkişafında başlanğıc, təməl rolunu oynamışdır. Forteplano musiqisinə maraq əksər bəstəkarların yaradıcılığında müşahidə edilir və bu sahədə zəngin estetik dəyərlər formalaşmış, musiqi alətinin bədii-texniki imkanlarını ustalıqla sərgiləyən əsərlər yaranmışdır. İfaçılıq sahəsində əldə edilən nailiyyətlər bəstəkar yaradıcılığını stimullaşdırdığı kimi, repertuarın milli nümunələrlə zənginləşməsi də Azərbaycan fortepiano musiqisini yeni inkişaf mərhələsinə yüksəltmişdir. Bəstəkar yaradıcılığında yer alan müxtəlif janrlar sırasında etüdlərin qismən az yer alması, bu mövzunun musiqişünaslıq tədqiqatlarında xüsusi tədqiqat obyektinə kimi işıqlandırılmaması mövcud boşluqdan xəbər verərək, dissertasiya işinin mövzusunun aktuallaşdırır.

Məlumdur ki, etüd janrı fortepiano ifaçılığının peşəkar meyarlarının formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, Avropa instrumental musiqi ifaçılığının təşəkkülü və bəstəkar yaradıcılığında inkişafı həm də etüd janrı ilə bağlı böyük bir irsin yaranması ilə də səciyyəvidir. Janrın kəsb etdiyi əsas cəhətlər, tətbiqi ilə bağlı mövcud məqsədlər etüdlərin bəstəkar yaradıcılığında təcəssüm xüsusiyyətlərinə də təsir göstərmişdir. Nəticədə janrın bir neçə növü yaranaraq, ifaçılıq sənətinin inkişafında oynadığı rolu yeni səviyyəyə daşmışdır.

XVII-XVIII əsrlərdə Avropa instrumental musiqisində, o cümlədən fortepiano ifaçılığında baş verən yüksəliş bu alət üçün keyfi sayda əsərlərin yazılması ilə də nəticələnmişdir. İlk zamanlar texniki bacarıqların inkişafı üçün nəzərdə tutulan müəyyən çalışmalar tədricən etüd janrının formalaşmasına zəmin yaradaraq yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Yüksək inkişaf mərhələsini keçmiş bu janr XX əsr bəstəkar yaradıcılığında öz mövqeyini bir qədər itirmiş olsa da, bu dövrdə yaranan etüdlər öz bədii-estetik əhəmiyyəti, obraz-emosional məzmunun və alətin bədii-texniki imkanlarının təcəssümü ilə yeni cəhətlər əldə etmişdir.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüdlər nisbətən az yer tutmuş olsa da, mövcud nümunələr janrın Avropa və rus musiqisində əldə etdiyi nailiyyətləri və milli musiqi üçün səciyyəvi olan cəhətlərin təcəssümü ilə xarakterikdir. Azərbaycan musiqişünaslıq elmində bu əsərlərin tədqiqi və təhlili müxtəlif aspektli elmi araşdırmalarda yer alsada, xüsusi tədqiqat obyektinə kimi araşdırılmamışdır. Bu da təqdim edilən dissertasiya işinin mövzusunun aktuallaşdırıcı və elmi-təcrübi əhəmiyyətini artıran fakt kimi çıxış edir.

Dissertasiya işində təhlilə cəlb edilən əsərlər janrın təşəkkül mərhələlərinin müxtəlif dövrlərini özündə əks etdirir. Azərbaycan bəstəkarlarının etüdləri sırasında müxtəlif tədqiqatlarda müraciət edilən nümunələrlə yanaşı, ilk dəfə təhlilə cəlb edilən əsərlər də yer almışdır. Bununla da fortepiano repertuarının zənginləşdirilməsi və bu əsərlərin tədris proqramlarına daxil edilməsi üçün zəmin yaranmışdır. Dissertasiya işində aparılan təhlillər həm də pedaqoji-metodik istiqaməti özündə ifadə edir və bilavasitə müxtəlif metodik yanaşmaların müqayisəli müzakirəsi həyata keçirilir. Bu da fortepiano ifaçılığı ilə bağlı pedaqoji-metodik istiqamətin yeni materiallarla zənginləşməsinə təkan verərək, mövzunun aktuallığının növbəti göstəricisi kimi çıxış edir.

Etüd janrının ifaçılıq sənətində tutduğu yer və mövqe onun iki əsas aspektdən araşdırılmasını vacib etmişdir. Etüdlərin sələfi hesab edilən texniki tapşırıqlara xidmət edən metodik vəsaitlər hələ XVII əsrin sonlarından görkəmli pianoçu-pedaqoqların müxtəlif elmi əsərlərində əsas tədqiqat obyektinə olmuşdur. Bu əsərlərdə bilavasitə

ifaçılıq məsələləri işıqlandırılmışdır. Bir qədər sonrakı mərhələdə müəlliflər ifaçılıq texnikasının inkişafını ifadə edən məsələlərlə bağlı, pedaqoji problemlərə də toxunmağa başlamışlar. Avropa musiqi tarixində piano ifaçılığının mühüm məsələlərini özündə əks etdirən əsərlər L.F.Depreonun “Fortepianoda yeni ifaçılıq kursu”¹, İ.N.Qummelin “Fortepiano ifaçılığı üzrə nəzəri və praktik vəsait”², K.V.Çerninin “Bütöv nəzəri və praktik fortepiano məktəbi”³ və s. kimi nümunələrdə təmsil olunurdu. Fortepiano ifaçılığının inkişafı və bu alət üçün yazılan əsərlərin çoxalması yeni problemlərin tədqiqinə zəmin yaratmış oldu. Bu da ilk növbədə texniki virtuozluq məsələləri ilə bağlıdır ki, həm pianoçuları, həm də pedaqoqları narahat edirdi. Bu mövzular R.Şumanın, F.Listin, K.Çerninin və digər pianoçu-bəstəkarların metodik xarakterli yazılarında prioritet mövzulardan biri olmuşdu. Bu dövrdə etüd janrının instruktiv növü əsas etibarilə pianoçunun texniki imkanlarının inkişafına xidmət etdiyi üçün, fortepiano sənəti ilə bağlı elmi araşdırmalarda məhz bu yöndən diqqət mərkəzinə çəkilirdi. Yaradıcılığında etüd janrına xüsusi yer vermiş K.Çerninin pedaqoji-metodik xarakterli vəsaitlərində bu barədə geniş və hərtərəfli tövsiyələr, metodik göstərişlər yer tutur.

Etüd janrının bəstəkar yaradıcılığında mövqeyi musiqişünaslıq araşdırmalarında daha çox bədii-konsert növün yaranması ilə əlaqəlidir. Romantizm cərəyanının nümayəndələri R.Şüman, F.List, F.Şopenin yaradıcılığında formalaşan bu növ tezliklə ifaçılıq repertuarında geniş yer tutmaqla dinləyici rəğbətini qazandı və etüd janrının ehtiva etdiyi məzmunu yeni mərhələyə qaldırdı. Beləliklə, etüdlər artıq sadəcə texniki imkanların yüksəlməsi üçün tapşırıq xarakterli mövqedən konsert repertuarında yer alan virtuoz pyeslərə qədər dəyişən inkişaf yolu keçmiş oldu. Bu yol rus bəstəkarlarının yaradıcılığında davam etdirildi. Nəticədə etüdlərlə bağlı elmi və

¹ Алексеев, А.Д. Из истории фортепианной педагогики / А.Д.Алексеев. – Киев: Музична-Украина, – 1974. – 163 с.

² Алексеев, А.Д. История фортепианного искусства / А.Д.Алексеев. – Москва: Музыка, – 1988. – ч. 1 - 2. – 415 с.

³ Терентьева, Н.А. Карл Черни и его этюды / Н.А.Терентьева. – Санкт-Петербург: Композитор, – 1999. – 68 с.

metodik vəsaitlərin yazılması janrın məhz bu inkişaf dövrü ilə əlaqədar vüsət aldı.

Rus musiqişünaslığında etüd janrı ilə bağlı geniş elmi ədəbiyyat mövcuddur. Dissertasiya işinin yazılması zamanı müraciət edilən mənbələr sırasında N.A.Terentyevanın “Карл Черни и его этюды”⁴ (Karl Çerni və etüdləri) monoqrafiyası, D.E.Blaqoyun “Этюды Скрябина”⁵ (Skryabinin etüdləri), M.Q.Aranovskinin “Этюды-картины Рахманинова”⁶ (S.Raxmaninovun etüd-şəkilləri), M.L.Lukaçevskayanın “Фортепианный стиль С.М.Ляпунова”⁷ (S.M.Lyapunovun fortepiano üslubu), Y.İ.Milşteynin “Этюды Ф.Листа”⁸ (F.Listin etüdləri), İ.E.Pokrovskayanın “Особенности фортепианного стиля А.С.Аренского”⁹ (A.S.Arenskinin fortepiano üslubunun xüsusiyyətləri bəstəkar və ifaçılıq yaradıcılığının qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində) və digər monoqrafiya və elmi məqalələr yer alır. Bu mənbələr özündə həm Avropa, həm də rus bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrının mövqeyini üzə çıxaran elmi araşdırmaları əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, müraciət etdiyimiz elmi mənbələr sırasında etüd janrının pedaqoji təcrübədə tətbiqi, tədris repertuarında tutduğu yer, eləcə də ifaçılıq məsələləri ilə bağlı metodik göstərişləri ehtiva edən araşdırmalar da yer almışdır.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrı ilə bağlı nəzəri təhlillər pianoçu və musiqişünas alim, professor T.Seyidovun yaradıcılığı ilə bağlıdır. Alimin “Развитие жанров азербайджанской

⁴ Терентьева, Н.А. Карл Черни и его этюды / Н.А.Терентьева. – Санкт-Петербург: Композитор, – 1999. – 68 с.

⁵ Благой, Д.Е. Этюды Скрябина / Д.Е.Благой. – Москва: Гос.муз.Издат., – 1963. – 62 с.

⁶ Арановский, М.Г. Этюды-картины Рахманинова / М.Г.Арановский. – Москва: Гос.муз. Издат., – 1963. – 40 с.

⁷ Лукачевская, М.Л. Фортепианный стиль С.М.Ляпунова (на примере этюдов оп.11) / М.Л.Лукачевская. – Нижний Новгород: Изд. Нижегородской Коснсерв., – 2014. – 24 с.

⁸ Мильштейн, Я.И. Этюды Ф.Листа / Я.И.Мильштейн. – Москва: Гос.муз.изд., – 1961. – 84 с.

⁹ Покровская, И.Е. Особенности фортепианного стиля А.С.Аренского / – Россия: Известие Российского Гос. Пед. Универ. им. А.И.Герцена, – 2007. – с.214. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-fortepiannogo-stilya-a-s-arenskogo>

фортепианной музыки”¹⁰ (Azərbaycan fortepiano musiqisinin janrları), “XX əsr Azərbaycan Forteplano mədəniyyəti: pedaqogika, ifaçılıq və bəstəkar yaradıcılığı”¹¹ və digər monoqrafiyaları bu baxımdan istinad edilən əsas mənbələr sırasında yer alır. Bu kitablarda Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında fortepiano musiqisinin əhəmiyyəti, müxtəlif janrların təhlili və keçdiyi inkişaf yolu araşdırılır və etüdlər də bu təhlillərdə müəyyən yer tutmuşdur. Bundan başqa fortepiano ifaçılığı ilə bağlı müxtəlif məzmunlu elmi məqalələr, eləcə də bəstəkar yaradıcılığına həsr edilmiş monoqrafiyalarda etüdlərin yer alması və bu əsərlərin bədii-estetik əhəmiyyəti ilə bağlı fikirlərə istinad olunmuşdur. Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında etüd janrı bir mövzu kimi xüsusi şəkildə araşdırılmadığı üçün istinad edilən əsas mənbələr olaraq fortepiano ifaçılığı və bəstəkar yaradıcılığı ilə bağlı aparılmış elmi tədqiqatlar əsas götürülmüşdür.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektı bəstəkar yaradıcılığında etüd janrının təşəkkülü və təcəssümüdür. Bu zəmində etüd janrının Avropa, rus və Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tədqiqi əsas götürülmüşdür. Tədqiqatın predmetini isə musiqi tarixində etüd janrının parlaq nümunələri, onların nəzəri və pedaqoji metodik təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi etüd janrına musiqi tarixində tutduğu yer və keçdiyi inkişaf mərhələləri kontekstində nəzər salmaq, bu janrın Avropa, rus və Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında yer alan nümunələrini təhlilə cəlb edərək səciyyəvi cəhətlərin üzə çıxarılmasını ehtiva edir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün bir sıra vəzifələri yerinə yetirmək lazımdır. Həmin vəzifələr sırasında aşağıdakı bəndlər yer alır:

- Etüd janrının tarixi inkişaf mərhələlərinə nəzər salmaq, hər dövrün janrın formalaşmasına, səciyyəvi cəhətlərinin, kəsb etdiyi məzmunun yenilənməsinə göstərdiyi təsir faktorlarını üzə çıxarmaq;

¹⁰ Сеидов, Т.М. Развитие жанров азербайджанской фортепианной музыки / Т.М.Сеидов. – Баку: Шур, – 1992. – 307 с.

¹¹ Seyidov, T.M. XX əsr Azərbaycan Forteplano mədəniyyəti: pedaqogika, ifaçılıq və bəstəkar yaradıcılığı / T.M.Seyidov. – Bakı: Təhsil, – 2016. – 336 s.

- Etüd janrının Avropa bəstəkarlarının yaradıcılığında mövqeyinə nəzər salmaq və janrın inkişafına təsir göstərən əsas amilləri işıqlandırmaq;

- Etüd janrının rus bəstəkarlarının yaradıcılığındakı təcəssümünə nəzər salmaq, janrın inkişafında növbəti mərhələ kimi kəsb etdiyi yeni meyarları üzə çıxarmaq;

- Etüd janrının Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında tutduğu yeri və mövqeyi araşdırmaq və mövcud nümunələri nəzəri, eləcə də pedaqoji-metodik baxımdan təhlil etmək;

- Etüd janrının fortepiano ifaçılığının inkişafında, tədris proqramlarında tutduğu yeri üzə çıxarmaq, etüdlərin ifasında əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif metodiki göstərişləri mövcud elmi ədəbiyyata istinad edərək, müəllif mövqeyini nümayiş etdirməklə işıqlandırmaq.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işi etüd janrının araşdırılmasında iki istiqaməti əsas götürmüşdür. Bu istiqamətlər fortepiano ifaçılığı və bəstəkar yaradıcılığı ilə bağlıdır. Tədqiqatın aparılmasında ifaçılıq məsələləri ilə bağlı pedaqoji-metodik xarakterli təhlil metodları, musiqi tarixində mövqeyi və bəstəkar yaradıcılığında tutduğu yeri üzə çıxarmaq üçün isə tarixi-nəzəri təhlil metodları əsas götürülmüşdür.

Tədqiqatın materialını Avropa, rus və Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrının parlaq nümunələri təşkil etmişdir. O cümlədən, K.Çerninin, M.Klementinin, İ.Kramerin, F.Şopenin, R.Şumanın, F.Listin, K.Debüssinin, K.Sen-Sansın, A.Skryabinin, A.Rubinşteynin, S.Raxmaninovun, S.Lyapunovun və digərləri, eləcə də E.Nəzirovanın, F.Quliyevanın, Niyazinin, M.Mirzəyevin, X.Mirzəzadənin, Ə.Abbasovun, R.Mustafayevin, C.Hacıyevin, M.Əhmədovun etüdləri təhlilə cəlb edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar etüd janrının bəstəkar yaradıcılığında və fortepiano ifaçılığı sənətində mövqeyini və kəsb etdiyi əhəmiyyəti bilavasitə üzə çıxarmağa xidmət edir. O cümlədən tədqiqat işində aşağıdakı müddəalar müdafiyyə çıxarılır:

- Etüd janrının təşəkkülü ifaçılıq sənətində tutduğu mövqeyə görə özündən əvvəlki barokko dövrünə bağlıdır və bəstəkar

yaradıcılığında ilk funksiyası məhz ifaçılıq texnikasının yüksəlməsi ilə bağlı olmuşdur;

- Etüd janrı musiqi tarixində bir neçə növlə, o cümlədən instruktiv, bədii-instruktiv, virtuoz-konsert növlərlə təmsil olunur;

- İstruktiv etüdlər ifaçılıq sənətində pianoçunun texniki bacarığının yüksəlməsinə xidmət etmiş və ən parlaq nümunələrini K.Çerni, İ.Kramer, M.Klementi, bədii-instruktiv etüdlərin parlaq nümunələri R.Şuman, F.Şopenin yaradıcılığında başlamış, virtuoz konsert növün formalaşması istiqamətində davam etdirilmiş və F.Listin yaradıcılığında ən yüksək zirvəsinə çatmışdır;

- Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrı az sayda təmsil olunaraq, milli musiqi ənənələrinin təzahürü və daha çox bədii obrazın tərənnümünə xidmət edən nümunələrlə xarakterikdir;

- Etüd janrı fortepiano sənətində ilk növbədə ifaçılıq məharətinin yüksəlməsinə xidmət edən mövqeyi ilə çıxış edir və bəstəkar yaradıcılığından fərqli olaraq bu sahədə öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ilk növbədə müraciət edilən mövzu ilə bağlıdır. Belə ki, etüd janrının Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında mövqeyi, eləcə də milli musiqişünaslıqda bu janrla bağlı hər-hansı xüsusi tədqiqatın olmaması təqdim edilən dissertasiya işində aparılan təhlil və əldə edilən nəticələri elmi yenilik kimi qiymətləndirməyə imkan verir. Dissertasiya işində araşdırmaya cəlb edilən etüdlər sırasında ilk dəfə təhlil edilən nümunələr, bu əsərlərin tədris repertuarına daxil edilməsi və ifaçılıq xüsusiyyətləri ilə bağlı qeyd edilən pedaqoji-metodik göstərişlər tədqiqatın elmi yenilikləri sırasında yer alır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin araşdırılmasında mövzunun tarixi-nəzəri və pedaqoji-metodik mahiyyətinin açılmasına diqqət verilmişdir. Aparılan təhlil və araşdırmalar nəticəsində dissertasiya işində böyük həcmdə tarixi-nəzəri məlumat bazası, eləcə də pedaqoji-metodik yönlü material toplanmışdır. Etüd janrının tarixi inkişaf mərhələlərini izləmək məqsədilə xeyli sayda bəstəkar yaradıcılığına müraciət edilmiş və böyük həcmdə əsərlər toplusu təhlilə cəlb edilmişdir. Dissertasiya işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti ilk növbədə aparılan təhlillərin

metodologiyası və xarakteri ilə dəyərləndirilir. Burada təqdim edilən materiallar fortepiano ifaçılığı sənəti, fortepiano ifaçılığının metodikası, eləcə də musiqi tarixi və nəzəriyyəsi ilə bağlı aparılan araşdırmalar üçün elmi mənbə rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda bu məlumat bazası orta və ali ixtisas musiqi tədrisi müəssisələrində ifaçılıq sənəti tarixi, musiqi tarixi və nəzəriyyəsi ilə bağlı fənlərin tədrisində istifadə edilə bilər. Dissertasiya işində yer alan pedaqoji-metodik xarakterli təhlillər, etüd janrının müxtəlif dövrlərə aid növləri tədris repertuarının zənginləşməsi və təkmilləşdirilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri Azərbaycan, və Türkiyə kimi ölkələrin beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləşdirmə sistemlərinə daxil olan dövrü elmi nəşrlərdə dərc olunan 6 məqalə və 3 konfrans məruzəsində öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı məruzələr bir sıra yerli və beynəlxalq elmi-nəzəri konfranslarda dinlənilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil (beş paragraf), nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 8 səhifə, 13 994 işarə; I fəsil birinci paragraf 47 səhifə, 83 773 işarə; ikinci paragraf 26 səhifə, 40 020 işarə, II fəsil birinci paragraf 23 səhifə, 33 308 işarə; ikinci paragraf 19 səhifə, 31 833 işarə; Nəticə bölməsi 6 səhifə, 10 431 işarə, İstifadə edilmiş ədəbiyyat bölməsi 18 səhifə, 24 696 işarə həcmindədir. Dissertasiya işi 150 səhifə və (istifadə edilmiş ədəbiyyat bölməsi istisna olmaqla) 213 359 işarə sayı həcmindədir.

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ MƏZMUNU

Dissertasiyanın birinci fəslə “**Etüd janrının təşəkkülü və inkişaf mərhələləri**” adlanır. Bu fəsil özündə iki paragrafı birləşdirir. Birinci paragraf **1.1. “Etüd janrı Avropa və rus**

bəstəkarlarının fortepiano musiqisində” adlanır və etüd janrının musiqi tarixində əsas formalaşma mərhələlərini işıqlandırır. İncəsənətin və elmin bir çox sahələrində istifadə edilən etüd termini aid olduğu sənət sahəsinə görə fərqli mahiyyət daşıyır. Bu termin fransız dilindən çalışma, təcrübə, tapşırıq kimi mənə daşıyır. Bu səbəbdən irəli gələrək etüd sözü sahəsindən asılı olmayaraq ilk növbədə müəyyən bir mövzu və ya əsər üzərində ilkin çalışmalar kimi başa düşülür. Lakin etüd sözü həm də müstəqil janr kimi ədəbiyyatda, poeziyada, musiqidə, tənqidçilikdə və s. mövcuddur. Məsələn, musiqişünaslıqda B.Asafyevin “Simfonik etüdlər”i, İ.Solertinskiyin “Musiqi-tarixi etüdlər”i, İ.Zemsovskiinin “Folklor və bəstəkar-rus sovet musiqisi haqqında nəzəri etüdlər”¹² və s.

Etüd janrının tədqiqi ilə bağlı geniş araşdırmanın müəllifi, rus musiqişünas alimi N.A.Terentyeva bu janrın təşəkkülündə üç mərhələni və onunla əlaqədar növləri belə müəyyənləşdirmişdir: instruktiv, xarakterik və bədii-konsert etüdlər. Nəzər yetirdikdə bu növlərin həm də etüdün hansı məqsədlə yazıldığı ilə əlaqədar olduğunu deməyə əsas verir. Bu növlərin tarixi təşəkkül mərhələləri ilə əlaqəsi isə etüd janrının keçdiyi inkişaf yolunun kəsb etdiyi bədii və texniki meyarlara formalaşması ilə bağlıdır.

Janrın tarixi təşəkkül mərhələlərinə nəzər saldıqdan sonra, burada bir neçə dövrü xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu dövrlər janrın yaranmasında rol oynayan barokko və rokoko dövrünün musiqisi, bilavasitə etüd janrının bəstəkar yaradıcılığında yer alması və onun inkişafında yeni mərhələ hesab edilən romantiz dövrü. Bu mərhələlərin müəyyənlişməsi bilavasitə piano klavir ifaçılığının formalaşması və inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Birinci mərhələ ilə bağlı səciyyəvi cəhətlər ilk növbədə orqan-klavir ifaçılığının inkişafı, fransız klavesinistlərinin yaradıcılığı, invensiya, tokkata və digər polifonik pyeslərin yazılması ilə əlaqədardır. Bu mərhələdə etüd janrının hazırlanması həm bəstəkar yaradıcılığında, həm də ifaçılıq sənətində getmişdir. Etüdlərdə yer alan texniki tapşırıqlar və onların ifası ilə bağlı məsələlər bu dövrdə yaranan çoxsaylı metodik

¹² Портная, И.В. Этюд как явление художественного творчества // – Тамбов: Грамота, – 2012. – №1 (15), – с. 158.

vəsaitlərdə, eləcə də müxtəlif məcmuələrdə toplanan əsərlərin ifası ilə bağlı müəllif və ya redaktor tərəfindən verilən tövsiyələrdə işıqlandırılırdı. Piano ifaçılığının inkişafına xidmət edən bu metodik vəsaitlər tədricən belə texniki çalışmaların daha sistemli və məqsədyönlü şəkildə təşkilini əks etdirən əsərlərin yaranmasına gətirib çıxarmış oldu. Xüsusilə, bu prosesə təkan verən səbəblərdən biri də virtuoz ifaçılığın inkişafına təkan verən konsert fəaliyyətinin geniş vüsət alması idi. Piano ifaçılığı geniş kütlə üçün mümkünləşdikcə bu sənətlə məşğul olmaq ictimai həyatın bir hissəsinə çevrilir, nəticədə piano ifaçılığına yiyələnmək istəyən musiqiçilərin sayı artdıqca pedaqoji fəaliyyət sahəsi də genişlənir. Bu səbəbdən daha çox bəstəkar-pedaqoqlar tələbələri yetişdirmək üçün texniki mahiyyətli əsərlərin yazılmasına öz yaradıcılığında geniş yer ayırır. Bu baxımdan İ.S.Baxın, K.Çerninin yaradıcılığı parlaq misaldır.

İkinci mərhələ bilavasitə etüd janrının yaranması ilə bağlıdır. XVIII əsrin fortepiano ifaçılığında gedən proseslər, virtuoz ifaçılıq sənətinin geniş vüsət alması, bəstəkar-improvizatorun öz yerini bəstəkar-virtuozlara verməsi musiqi yaradıcılığında texniki imkanları parlaq ifadə edən əsərlərin yaranması ilə səciyyələnmişdi. Maraqlıdır ki, etüdlərin həm instruktiv, həm də bədii-konsert (xarakter) növü həmin dövrə təsadüf edir. Bu təsadüfi deyil. Çünki XVIII əsrin I yarısında fortepiano ifaçılığında klassik və romantik üslubların rəqabət aparması, bəstəkar yaradıcılığında romantik ənənələrin vüsət alması, eyni zamanda virtuoz ifaçılıq, pianoçunun əsərin bədii məzmunundan çox öz texniki imkanlarını göstərməyə çalışması, auditoriyanı təəccübləndirmək istedadı etüdlərin instruktiv növünün yaranmasına münbit şərait yaradırdı. Eyni zamanda R.Şuman, F.Şopen, F.List kimi görkəmli romantiklərin yaradıcılığında musiqi janrlarının, o cümlədən etüdü yeni məna kəsb etməsi onun bədii-konsert növünün yaranmasını şərtləndirmiş oldu. Prosesin baş tutmasında həm də instrumental musiqi janrlarında simfonizm ənənələrinin yer alması da xüsusi rol oynamışdı. Musiqi incəsənətində baş verən proseslər biri digərini şərtləndirərək öz təsirini həm bəstəkar, həm də ifaçılıq, həm də pedaqoji yaradıcılığa göstərməklə, etüd janrının bəstəkar yaradıcılığında köklü şəkildə yer tutmasına gətirib çıxarmış oldu.

Aparılan təhlillər göstərdi ki, rus bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrının təcəssümü bir neçə səciyyəvi cəhətlərə malikdir. Burada ilk növbədə iki istiqaməti qeyd etmək lazımdır. Belə ki, etüd janrına müraciət edən rus bəstəkarlarının musiqisində janrın F.Şopen və F.List yaradıcılığında kəsb etdiyi əsas xüsusiyyətlər istinad mənbəyi kimi çıxış edir. Həmin əənələr sırasında etüdün bədii-konsert növünə müraciət, proqramlılıq, əsərin obraz-emosional məzmununun instruktiv-texniki tərəfi üzərində üstünlük təşkil etməsi, bir miniatür daxilində bir neçə faktura tipi, texniki inkişaf üsullarının istifadəsi, əsərlərin miniatür janrının hüdudlarını aşması və poemalılığa meyl və s. yer alır. Lakin bu cəhətlər hər bəstəkarda özünəməxsus şəkildə təzahür edir. A.Rubinsteynin, A.Arenskinin, A.Skryabinin etüdlərində F.Şopenin, S.Raxmaninovun, S.Lyapunovun etüdlərində F.Listin təsiri özünü göstərir. Eyni zamanda rus bəstəkarlarının etüdlərində janrın bədii-konsert növü özünü göstərir. Əsərlərin sırasında instruktiv etüdlər müşahidə edilmir. Romantizm əənələrinin daha bir təcəssümü etüdlərin proqramlılığında özünü göstərir. Proqramlılıq A.Rubinsteyndən başlayaraq bütün bəstəkarlarda müşahidə edilir. A.Skryabinin son dövrə aid etüdlərində isə bir neçə miniatürün bir ideya altında birləşməsini ifadə edən silsiləlik, S.Raxmaninovun etüdlərində təbiət mənzərələrinin təsviri, ikinci silsilədə isə insan həyatının mərhələləri ilə təbiət hadisələrinin simvolik qarşılaşdırılması, təsvirçilik cəhəti vurğulanaraq janrın etüd-şəkillər adlandırılması, S.Lyapunovda F.Listin etüdlərinə xas olan silsilə daxilində vahid obraz-emosional məzmunun təcəssümü və nömrələr arasında ümumi ideya xəttinə bağlılıq nümayiş olunur. Rus bəstəkarlarının etüdlərində (A.Skryabin, S.Raxmaninov, S.Lyapunov) janrın həcmi hiss ediləcək dərəcədə genişlənərək poema səviyyəsinə çatdırılır və “etüd” anlayışı şərti xarakter alır. A.Skryabində isə etüd daxilində sonata formasının təcəssümü inkişafın yeni mərhələsini təşkil etsə də, öz davamını tapmamışdır.

Birinci fəslin ikinci paragrafi **1.2. “Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano yaradıcılığında etüd janrının yeri və mövqeyi”** adlanır. Burada etüd janrının Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında təşəkkül tapmasına və ərsəyə gələn nümunələrin

təsnifatına nəzər salınır. XX əsrdə Azərbaycan musiqi incəsənətində baş verən böyük inkişaf özünü fortepiano sənətində də göstərmiş oldu. XIX əsrin sonlarında piano ifaçılığına olan maraq bəstəkarların da diqqətini cəlb edərək zəngin və rəngarəng yaradıcılıq irsinin ərsəyə gəlməsinə səbəb oldu. Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisinə olan marağı özünü demək olar ki, bütün janrlarda təcəssüm etdirir. Burada iri həcmli konsertlərdən kiçik miniatürlərə qədər müxtəlif həcmli və formalı janrlar yer alır. Lakin, hər bir janra ayrılan yer və diqqət özünü fərqli şəkildə göstərir. Bu baxımdan, etüd janrının mövqeyinin araşdırılması piano ifaçılığının inkişafında mühüm əhəmiyyətindən irəli gələrək, aktualdır. Janrın formalaşma və təşəkkül prosesini Azərbaycan fortepiano musiqisi kontekstində izləsək, burada Avropa və rus bəstəkarlarının etüdlərində müşahidə edilən mərhələli inkişaf prosesi baş vermir. Belə ki, janrın ilkin yaranma mərhələsində texniki tapşırıqların yerinə yetirilməsi məqsədilə yazılmış instruktiv etüd nümunələri Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında daha sonrakı dövrdə yer alır. Maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, bu janrda ilk nümunə Azərbaycanın görkəmli dirijoru və istedadlı bəstəkar Niyazinin yaradıcılığında qeydə alınmışdır. Bu əsər haqqında məlumat uzun illər musiqi ictimaiyyətinə məlum olmamış, yalnız 2005-ci ildə bəstəkarın bir sıra fortepiano əsərləri sırasında üzə çıxmışdı. Bu əsər 1929-cu ildə yazılmışdır və bəstəkar tərəfindən “Zarafat” adlandırılmışdır.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrı Avropa və rus bəstəkarlarında olduğu qədər geniş mövqeyə sahib olmasa da, sırf ifaçılıq sənətinin formalaşmasının ilkin mərhələsində mühüm önəm daşıyan nümunələr yaranmışdır. Azərbaycan bəstəkarlarından E.Nəzirova, F.Quliyeva, Ə.Əzizov, Ə.Abbasov, Niyazi, C.Hacıyev, S.Ələsgərov, R.Hacıyev, R.Şəfəq, V.Adıgözəlov, A.Dadaşov, X.Mirzəzadə, S.İbrahimova, E.Dadaşova və digərləri bu janra müraciət edərək onun maraqlı nümunələrini yaratmağa nail olmuşlar. Azərbaycan bəstəkarlarının etüdlərini tam olaraq iki növə ayırmaq olar: bədii virtuoz və tədris mahiyyətli instruktiv miniatürlər. Virtuoz konsert növünü isə yeganə nümunə kimi Niyazinin “Zarafat” etüdü təmsil edir. Etüd janrının Azərbaycan musiqisində yaranma və inkişaf xəttinə nəzər saldıqda, burada mərhələli inkişaf prosesini

izləmək mümkün deyildir. Belə ki, Azərbaycanda yaranan ilk etüd virtuoz konsert, növbəti etüdlər isə tədris mahiyyətli instruktiv və nisbətən bədii növə aid ola bilər. Virtuoz konsert növün inkişaf etməməsini ilk növbədə bu yöndə Avropa və rus bəstəkarlarının böyük bir irsinin olması və tədris repertuarında, eləcə də konsert səhnələrində bu əsərlərə üstünlük verilməsi ilə əlaqələndirmək mümkündür. Belə ki, pianoçuluq sənətinin inkişafı bəstəkar yaradıcılığında bu alət üçün əsərlərin yazılmasından daha sürətlə baş vermiş və nəticədə milli repertuarın formalaşması bir qədər sonrakı mərhələyə təsadüf etmişdir. Nəticədə, fortepiano sinfinin tədris proqramlarında daha çox xarici bəstəkarların etüdləri yer alaraq bu tendensiya davam etdirilmişdir. Milli zəmində yaranan fortepiano əsərləri daha çox digər janrlarda baş tutmuş, etüdlər isə sırf kiçik siniflərin proqramlarında yer alan nümunələrlə təmsil olunmuşdur. Bu da deməyə əsas verir ki, Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüdlərin yaranması sırf ifaçılıq məharətinin inkişafı və sərgilənməsi məqsədilə deyil, milli üslubu təcəssüm etdirən bədii-estetik kompozisiyalar, eləcə də tədris repertuarının zənginləşməsi üçün bəstələnmişdir. Azərbaycan musiqisində yaranan etüdlərin kəsb etdiyi əsas mahiyyət bəstəkarların bu əsərləri Avropa və milli musiqi ənənələrinin sintezindən yaranan fərdi üslub vasitəsilə zənginləşdirməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, Azərbaycan bəstəkarlarının etüdlərində milli məqam-intonasiya, ritm, xalq musiqi janrlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri öz əksini tapmaqla, bu əsərlərin özünəməxsus əhəmiyyətini ortaya qoymuşdur. Təhlilə cəlb etdiyimiz bütün etüdlərin musiqi dili məhz milli zəmində inkişaf etdirilir, burada xalq rəqslərimizə xas olan metro-ritmik quruluşlar, məqam-intonasiya elementləri öz əksini tapır. E.Nəzirovanın etüdlərində janrın təcəssümü əsas eibarilə obraz-emosional məzmun üzərində qurulur, texniki məsələlərin həlli isə yenə də əsas obrazın təcəssümünə xidmət edir. Təhlil etdiyimiz nümunələr içərisində mürəkkəbliyi ilə seçilən etüdlərdən biri də Niyazinin yaradıcılığına məxsusdur. Yuxarıda qeyd edilən fikirlər bu nümunəyə aid edilə bilər. Belə ki, ifaçıdan müəyyən texniki hazırlıq tələb edən bu miniatür özündə etüd janrınının bədii konsert növünə xas olan əlamətləri əks etdirir. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, bu əsərlər gənc

pianoçuların nəinki ifaçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində, eyni zamanda bədii-estetik zövqünün milli zəmində formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Etüd janrının konsert repertuarında rolu**” adlanır və özündə iki paraqrafı birləşdirir. Birinci paraqraf **2.1. “Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında tədris mahiyyətli etüdlər”** adlanır. Bu paraqrafda F.Quliyeva, C.Hacıyev, Ə.Abbasov, X.Mirzəzadə, R.Mustafayev, M.Əhmədovun, O.Zülfüqarov, S.İbrahimova, K.Səfərəliyevanın etüdləri təhlil edilmişdir.

Tədris mahiyyətli etüdlərin yaranması ilk növbədə repertuarın milli zəmində zənginləşməsinə xidmət etməklə bir sıra maraqlı nümunələrlə təmsil olunur. Burada proqramlı və proqramsız, eləcə də müstəqil və silsilə daxilində cəmlənən etüdlər yer alır.

Bəstəkar və pianoçu Fəridə Quliyevanın 1975-ci ildə işıq üzü görmüş fortepiano üçün altı etüdü silsilə daxilində birləşir. Bu etüdlər janrın təcəssümündə öz məqsədini tapmağa nail olmuş, əsas etibrlə musiqi məktəblərinin repertuarı üçün nəzərdə tutularaq şagirdlərin texniki imkanlarının inkişafına yönəlmişdir. Silsilədə yer alan altı etüdün ifaçı qarşısında qoyduğu tələblər müxtəlifliyi ilə yanaşı, həm də mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. Təhlilə cəlb etdiyimiz etüdlərdən biri də C.Hacıyevin 1976-cı ildə yazmış olduğu fortepiano üçün “Musiqi lövhələri” silsiləsində yer almışdır. e-moll tonallığında yazılmış etüd reprizli sadə üç hissəli formada yazılmışdır. Hər hissə öz daxilində iki cümləli periodu ehtiva edir. Birinci bölmədə hər cümləsi səkkiz xanədən ibarət period yer almışdır. Mövzu sağ və sol əlin partiyasında növbələşərək təqdim edilir.

Kiçik həcmli etüdlər sırasında Ə.Abbasovun fortepiano üçün 1966-cı ildə yazılmış “Altı miniatür” silsiləsində “Tokkata” adlanan altıncı pyesi yer alır. Bu əsər L.Yeqorova, R.Siroviç tərəfindən tərtib olunmuş “Fortepianoda çalmaq üçün tədris kitabı”nda (II cild) etüd kimi qeyd edilmişdir (s.106) Göstərilən mənbə kiçik siniflərin repertuarı üçün nəzərdə tutulmuş fortepiano əsərlərindən ibarətdir. Təhlilə cəlb etdiyimiz bu nümunə də azyaşlı pianoçular üçün yazılmışdır. Etüd daimi hərəkəti təşkil edən fakturada (tokkata janrına uyğun olaraq) təqdim edilir və *Allegro* tempində onaltılıqların rəvan

ifasını tələb edir. R.Mustafayevin L.Yeqorova, R.Siroviç tərəfindən tərtib olunmuş “Fortepianoda çalmaq üçün tədris kitabı”nda (II cild) yer alan kiçik həcmli C-dur etüdü üç cümlədən ibarət period formasında yazılmışdır. Atonallıq əhval-ruhiyyəsi yaradan tonal qeyri-sabitlik daxilində əslində müəyyən tonal mərkəzləri duymaq mümkündür. Bunların sırasında C-dur, M-dur, As-dur (moll) və s. yer alır. Cümlələr bir-birindən mövzu və faktura etibarilə seçilir. Belə ki, birinci və üçüncü cümlədə arpecioların dalğavari hərəkəti, orta cümlədə isə akkordlu birləşmələr üstünlük təşkil edir.

Az yaşlı pianoçular üçün maraqlı əsərlər bəstələmiş istedadlı bəstəkar Oqtay Zülfüqarovun yaradıcılığında etüd janrının instruktiv növünə aid bir nümunəni də təhlilə cəlb etmişik. Kiçik həcmli bu əsər triolların və oktavalı faktuarının tətbiqi ilə səciyyəvidir. Əsas məqsədi barmaqların geniş məsafələrə hərəkət mexanizminin inkişafına hesablanmış bu əsərdə həm də xalq rəqslərinə xas olan ritm-intonasiyalara rast gəlinir. Müxtəlif məsafəli sıçrayışlar həm yuxarı, həm də aşağı istiqamətdə yalnız bas səsi üçün verilir və sol əlin inkişafına xidmət edir.

S.İbrahimovanın “Fortepianoda ifa qabiliyyətinin ilkin mərhələsi üçün etüd və ansambl-çalışmalar” silsiləsində yer alan etüdlər təhlilə cəlb edilmişdir. Bu silsilədə on iki etüd yer almışdır. Etüd silsiləsində hər bir miniatür proqramlıdır və uşaqların həyatı, məşğuliyyəti və müxtəlif obrazlar aləmi ilə sıx bağlıdır. Eyni zamanda bu etüdlərdə bəstəkar milli məqamlara istinad edir.

Azyaşlı pianoçular üçün nəzərdə tutulan tədris vəsaitlərində bir sıra kiçik həcmli etüdlər yer alır ki, onlar haqqında da qeyd etmək lazımdır. Bu etüdlərin əksəriyyəti XX əsrin birinci yarısına təsadüf edir və milli məqamlara əsaslanır. Buna K.Səfərəliyevanın “Şur”, “Şahnaz”, “Şüştər” məqamında etüdləri, Y.Perevertaylonun “Çahargah” məqamında iki etüdü misal ola bilər. Bu etüdlər birinci və ikinci siniflərdə ilkin pianoçuluq vərdişlərinin yiyələnməsi üçün nəzərdə tutulan çalışma tipli miniatürlərdir. Hər miniatür müəyyən bir məqamın səsdüzümünə əsaslanan passaj və ritmik fiqurasiyalardan təşkil edilmişdir. Beləliklə, təhlil etdiyimiz etüdlərin bir qismi (R.Mustafayev, Ə.Abbasov, M.Mirzəyev, C.Hacıyev) kiçik həcmli və sadə quruluşu ilə musiqi tədrisinin ibtidai mərhələsi üçün

nəzərdə tutulur. Nisbətən iri həcmli və bədii-texniki mürəkkəbliyi ilə fərqlənən etüdlər (E.Nəzirova, Niyazi, F.Quliyeva) artıq öz ifasında müəyyən texniki bacarıqları mənimsəmiş olan gənc pianoçular üçün uyğundur. Bu əsərlərdə etüd janrının keçdiyi təkamül yolu və müxtəlif növlərinə xas olan cəhətlər Avropa və rus bəstəkarlarının yaradıcılığında müşahidə edilən parlaqlığı ilə təcəssüm edilməsə də, Azərbaycan fortepiano musiqisinin maraqlı nümunələri kimi tədris repertuarında mövqeyə sahibdir. F.Quliyevanın etüdlərində nisbətən janrın instruktiv xarakterli cəhətlərini müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, silsilədə yer alan altı etüdün hər biri ifaçı qarşısında müəyyən texniki tapşırıqın həllini qoymuşdur. Lakin, bununla belə bu miniatürlərdə də eynilə, texniki çalışma əsas məqsədi ifadə etmir. Hər bir etüd özündə müəyyən obrazın və ya əhval-ruhiyyənin ifadəsini əks etdirir. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, etüd janrı Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında xüsusi inkişaf mərhələsi adlamasa da, mövcud nümunələrin hər biri gənc pianoçuların estetik zövqünün, musiqi ifaçılıq qabiliyyətinin milli zəmində formalaşmasında əhəmiyyət daşıyır və tədris repertuarında uğurla tətbiq edilir.

İkinci fəslin ikinci paragrafı **2.2. “Etüd janrının fortepiano ifaçılığının inkişafına təsiri”** adlanır. Bu paragrafda əsas diqqət etüd janrın pianoçunun yetişməsində və peşəkar ifaçılıq bacarığına sahib olmasında daşdığı əhəmiyyətə yönəlmişdir. Etüdlərin tədris prosesində tətbiqinə dair yerli və xarici mütəxəssislərin tədqiqatlarında yer alan əhəmiyyətli tövsiyə və göstərişlər Avropa, rus və Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri üzərində aparılan təhlillərlə əsaslandırılmışdır. Etüdün ifasından maksimal fayda əldə etmək üçün diqqəti sadəcə texniki çalışmalara deyil, əsərin musiqi məzmununun daha dərin şəkildə işlənilməsinə yönəltmək lazımdır.

Təbii ki, ifaçının texniki imkanlarının genişlənməsi üçün etüdün instruktiv növü daha çox tətbiq edilir. Bu etüdlər ifaçılar üçün bir növ texniki tapşırıqlar mahiyyəti daşıyır və onların ifası zamanı əsas diqqət məhz texniki vərdişlərin inkişafına yönəlir. Lakin texniki çalışmalarda (qamma və çalışmalar) etüd arasında fərq ondan ibarətdir ki, çalışmalarda sırf texniki bacarıq inkişaf etdirilir və əldə edilən nailiyyət daha sonra etüd və pyeslərin ifasında dəyərləndirilir.

İnstruktiv etüdlər bu baxımdan çalışmalar və pyeslər arasında keçid mərhələsi kimi qiymətləndirilir.

Məlumdur ki, etüdlərin yaş mərhələsinə görə seçilməsi ilk növbədə tədris müəssisəsinin ibtidai, orta və ya ali olmasından, eləcə də həmin müəssisədə dərs alan şagirdlərin aid olduğu sinif mərhələsindən asılıdır. Azərbaycanda musiqi tədrisi ibtidai (beş və yeddi illik uşaq musiqi məktəbləri), orta (kollec və on illik musiqi məktəbləri) və ali səviyyədə tədris müəssisələrində təşkil edilir. Təbii olaraq, hər bir müəssisədə tədris alan pianoçunun tədris proqramında mütləq şəkildə etüdlər yer alır. Tədris proqramlarının təşkili pianoçuların yaş və hazırlıq həddi, tədris müəssisəsinin qarşıya qoyduğu tələb və meyarlar üzərindən aparılır. Bu səbəbdən təbii olaraq, etüdlərin mərhələli şəkildə seçilməsi də məhz bu meyarlar üzərindən həyata keçirilir.

Musiqi məktəblərinin kiçik və orta siniflərində ən çox müraciət edilən etüdlər K.Çerninin yaradıcılığına aiddir. K.Çerninin əsərlərində qoyulan texniki tələblər artıq kiçik siniflərdə müəyyən təcrübə toplamış, eləcə də maraq dairəsi bir qədər genişlənmiş, ifa etdiyi əsərin məzmununu müstəqil şəkildə öyrənməyi bacaran şagirdlər üçün daha münasib hesab edilir. Onun etüdləri ifaçı qarşısında dəqiq musiqili-səslənmə tapşırıqları qoyur və müxtəlif dinamik sərhədlərə çatmaq üçün imkan yaradır.

Azyaşlı pianoçular üçün münasib hesab edilən etüdlərdən, fərdi təcrübəmizə əsaslanaraq söyləyə bilərik ki, Daniya bəstəkarı və pianoçusu L.Şittenin “25 kiçik etüd”¹³ (op.108) silsiləsi də nümunə ola bilər. Burada yer alan etüdlər vals, rəqsvari melodik məzmunu və pyes xarakter etibarilə ilə azyaşlı uşaqların diqqətini cəlb etmək üçün faydalıdır. Rus bəstəkarı A.F.Qedikenin fortepiano üçün “60 yüngül fortepiano pyesi”¹⁴ (op. 36) silsiləsində müxtəlif texniki çətinliklərin yer aldığı miniatürlər toplaşmışdır. Birinci dəftərdə 13, 14, 16, 22, 26, 27 sayılı etüdlər ilk siniflərdə fəal şəkildə istifadə edilə bilər.

¹³ Шитте, Л.А. 25 маленьких этюдов. Op.108 / Л.А.Шитте. – Тбилиси: Музыкальный фонд Грузинской СССР, – 1951. – 52 с.

¹⁴ Гедике, А.Ф. 60 легких фортепианных пьес. Соч. 36 / А.Ф.Гедике. – Москва: Музгиз, – 1956. – 126 с.

Məsələn, 26 sayılı G-dur etüdü unison ifanın ilkin mərhələsində olduqca faydalıdır.

Pianoçunun hazırlanmasında geniş və rəngarəng repertuar müxtəlif istiqamətli tapşırıqların həyata keçirilməsi üçün zəmin yaradır. Bu baxımdan S.Maykaparın “Pedallı prelüd”¹⁵ adlanan etüdü maraqlı nümunədir. Belə ki, ənənəvi olaraq etüdlərin ifasında (tədris prosesi nəzərdə tutulur) pedaldan istifadə minimal həddə müşahidə edilir. Xüsusilə az yaşlı pianoçular üçün nəzərdə tutulmuş etüdlərdə pedaldan istifadəyə rast gəlinmir. Lakin 3/4 metr ölçülü vals ritmində yazılmış bu miniatürdə demək olar ki, hər xanədə pedaldan istifadə zəruri qeyd edilib. Həm parlaq melodikliyi, həm də ritmik sabitliyi əsərin yaddaşda asan qalmasına təkan verir və pedalla ilk tanışlığı formalaşdırmış olur.

Orta yaş üçün nəzərdə tutulan etüdlər (III-V siniflər) müxtəlif texniki məqsədlər daşıyır. Belə ki, bəziləri diqqətin cəmləşməsini formalaşdırmağa xidmət edir və bu miniatürlərdə əsas etibarilə geniş passajlar və geri dönüşlər yer alır. Digər etüdlərdə əlin müxtəlif məsafələri əhatə edən çalışmaları və əl əzələlərinin inkişafı nəzərdə tutulur. Bu problemin həllində isə məntiqi olaraq tədris proqramına daxil edilən etüdlərin müxtəlifliyi nəzərə alınır. Növbəti mərhələdə artıq K.Çerninin “50 kiçik etüd”¹⁶ məcmuəsinə keçmək məqsədəuyğundur. Burada I dəftərdən (op. 261, 821, 599, 139) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 sayılı ilk etüdlər də birinci siniflər üçün münasib hesab edilə bilər. Səkkizinci etüddən başlayaraq isə yer alan etüdlər ilk sinfin son aylarında və növbəti ikinci sinfin başlanğıcında repertuara salına bilər. On yeddinci etüddən etibarən isə üçüncü siniflər də asanlıqla ifa etməyə qadirdir. Burada artıq şagirdin fərdi ifaçılıq qabiliyyəti nəzərə alınmalıdır. K.Çerninin bu məcmuəsində şagirdin texniki bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, dinamik nüansların icrası mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə bölməsində aparılan təhlillərə yekun vurulur və əldə edilən nəticələr əks olunur. Beləliklə, Azərbaycan bəstəkarlarının

¹⁵ Майкапар, С.М. Этюд «Педальная прелюдия» / С.М.Майкапар. 20 педальных прелюдий. – Санкт-Петербург, – 2005. – 52 с.

¹⁶ Черни, К.В. Избранные фортепианные этюды / К.В.Черни. – Москва: Музыка, – 1969. – 101 с.

təhlilə cəlb etdiyimiz etüdlərində texniki bacarıqların inkişafına yönəlmiş tapşırıqlar, eləcə də əsərin obraz-emosional məzmununun təcəssümü ilə bağlı fikirlərimizi bildirmək istərdik. İlk növbədə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan bəstəkarlarının etüdləri janrın daha çox tədis mahiyyətli instruktiv növünə yaxın olan cəhətlərini özündə əks etdirir. Bu etüdlər arasında virtuoz konsert əhəmiyyətli nümunələr demək olar ki, yoxdur. Ümumiyyətlə, miniatürlərin isə əksəriyyəti uşaq musiqi məktəblərinin tədris repertuarının meyarlarına cavab verir. Bununla belə, az sayda olsa belə, hər bir miniatürdə texniki tapşırıqlardan əlavə, müəyyən emosional məzmun, obraz tərənnüm olunur. Bu da, əsərin hazırlanmasında nəzərdə tutulan kompleks iş prosesini həyata keçirməyə imkan verməklə yanaşı, şagirdin marağını cəlb etmək üçün faydalıdır. Bu da deməyə əsas verir ki, Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüdlərin yaranması sırf ifaçılıq məharətinin inkişafı və sərgilənməsi məqsədilə deyil, milli üslubu təcəssüm etdirən bədii-estetik kompozisiyalar, eləcə də tədris repertuarının zənginləşməsi üçün bəstələnmişdir. Azərbaycan musiqisində yaranan etüdlərin kəsb etdiyi əsas mahiyyət bəstəkarların bu əsərləri Avropa və milli musiqi ənənələrinin sintezindən yaranan fərdi üslub vasitəsilə zənginləşdirməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, Azərbaycan bəstəkarlarının etüdlərində milli məqam-intonasiya, ritm, xalq musiqi janrlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri öz əksini tapmaqla, bu əsərlərin özünəməxsus əhəmiyyətini ortaya qoymuşdur. Etüdlərdə xalq musiqi janrlarına yaxın məqam-intonasiya, ritmik quruluşların yer alması məzmunun dərk edilməsində mühüm rol oynayır və milli ruhun formalaşmasına xidmət edir.

Dissertasiyanın məzmunu ilə bağlı əsas nəticələri təqdim edə bilərik:

- Etüd janrının formalaşması və təşəkkülü janrın bəstəkar yaradıcılığına daxil olmasından daha öncəki dövrdə baş vermiş və polifonik musiqinin klavişli alətlər üçün nəzərdə tutulmuş nümunələrində yer almışdır;

- Etüd janrı bəstəkar yaradıcılığında XVII – XVIII əsrlərdə çiçəklənmə dövrünü yaşamış və janrın inkişafı fortepiano alətinin yaranması, not nəşrlərinin vüsət alması, eləcə də bəstəkar-ifaçı tandeminin differensiasiyası ilə əlaqədar olmuşdur;

- Etüd janrı musiqi tarixində bir neçə növlə, o cümlədən instruktiv, bədii-instruktiv, virtuoz-konsert növlərlə təmsil olunmuşdur;

- Instruktiv etüdlər ifaçılıq sənətində pianoçunun texniki bacarığının yüksəlməsinə xidmət etmiş və ən parlaq nümunələrini K.Çerni, İ.Kramer, M.Klementi kimi bəstəkarların yaradıcılığında tapmışdır;

- Bədii-instruktiv etüdlərin parlaq nümunələri R.Şuman, F.Şopenin yaradıcılığında başlamış, virtuoz konsert növün formalaşması istiqamətində davam etdirilmiş və F.Listin yaradıcılığında ən yüksək zirvəsinə çatmışdır;

- Etüd janrının proqramlı məzmun, konsert-poema, bədii təsvir xüsusiyyətlərinin virtuoz konsert ənənələri ilə vəhdəti rus bəstəkarlarının yaradıcılığında inkişaf etdirilmişdir;

- Milli bəstəkar yaradıcılığında etüd janrının təşəkkülü ilk növbədə peşəkar musiqi təhsilinin formalaşması ilə bağlıdır;

- Azərbaycan bəstəkarlarının etüdlərində mərhələli inkişaf prinsipini izləmək mümkün olmasa da, burada janrın instruktiv və bədii konsert növləri müşahidə olunur;

- Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında etüd janrı az sayda təmsil olunaraq, milli musiqi ənənələrinin təzahürü və daha çox bədii obrazın tərənnümünə xidmət edən nümunələrlə xarakterikdir;

- Azərbaycan bəstəkarlarının etüdlərini səciyyələndirən əsas cəhət milli musiqi ənənələrinin tətbiqindən irəli gələn üslub xüsusiyyətlərinin, o cümlədən məqam-intonasiya, metro-rtimik, xalq musiqi janrlarının xüsusiyyətlərinin özünü büruzə verməsi ilə əlaqədardır;

- Azərbaycan bəstəkarlarının etüdləri bilavasitə pianoçunun bədii estetik zövqünün milli zəmində formalaşmasına və tədris repertuarının bu yöndə zənginləşməsinə xidmət edir;

- Etüd janrı fortepiano sənətində ilk növbədə ifaçılıq məharətinin yüksəlməsinə xidmət edən mövqeyi ilə çıxış edir və bəstəkar yaradıcılığından fərqli olaraq, burada öz aktuallığını janrın bütün növlərində qoruyub saxlamışdır.

Beləliklə, peşəkar pianoçunun formalaşmasında hər bir faktorun rolu önəmlidir. Bu sırada yer alan texniki bacarıqların

inkişafını ehtiva edən etüd janrı öz növbəsində ümumi işin xeyrinə yönələrək, pianoçunun peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir. Fortepiano ifaçılığında baş verən inkişaf və müasir ifaçılıq üsullarının tətbiqi tədris repertuarının zənginləşməsinə və etüd janrının bəstəkar yaradıcılığında yeni növlərinin yaranmasını zəruri edir.

Dissertasiyanın məzmununa uyğun olaraq müəllifin aşağıdakı əsərləri çap olunmuşdur:

1. Mirzəyeva, G.E. Fortepiano yaradıcılığında etüd janrı və onun tarixi inkişaf yolları // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, – 2015, – s. 407-408.
2. Mirzəyeva, G.E. Fortepiano texnikası üzərində iş // – Bakı: Mədəniyyət.az, – 2015. – № 11 (297), – s.74-79.
3. Mirzəyeva, G.E. Robert Şumanın “Simfonik etüdlər” silsiləsi etüd janrının inkişafında yeni mərhələ kimi // Musiqişünaslığın aktual problemləri mövzusunda respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 4-5 dekabr, – 2019, – s. 133-138.
4. Mirzəyeva, G.E. Etüd janrının formalaşmasında barokko dövrü musiqi janrlarının rolu // – Bakı: Konservatoriya, – 2019. – № 2(44), – s. 25-29.
5. Mirzəyeva, G.E. Romantizm döneminde etüd türünün gelişim yönleri // 6-cı uluslararası Müzik ve Dans Kongresi Bildiriler Kitabı, – Alanya: – 30-31 ekim, – 2020, – s.162-166.
6. Mirzəyeva, G.E. Musa Mirzəyev və onun fortepiano yaradıcılığı // – Bakı: Sənət akademiyası, – 2020, – №2 (11), – s.76-79.
7. Mirzəyeva, G.E. Elmira Nəzirovanın fortepiano üçün dörd etüdü // – Naxçıvan: Axtarışlar, – 2021. – №1 (cild 15), – s. 145-152.
8. Mirzəyeva, G.E. Azərbaycan bestecilerinin eserlerinde etüd türü // - İstanbul: Pearson, – 2021, – № 6 (12), – s.77-86.
9. Mirzəyeva G.E. F.Şopenin yaradıcılığında etüd janrının səciyyəvi cəhətləri // – Naxçıvan: Axtarışlar, – 2021, – № 2 (cild 15), – s.256-262.

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 iyun 2022-ci il tarixində saat 12:00 Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Şəmsi Bədəlbəyli küç., 98.

Dissertasiya ilə Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.05.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 40 349

Tiraj: 100